

İnsanın İnsana Ettiği: İnsandışılaştırma

Banu AÇIKGÖZ¹

ORCID ID: 0000-0002-3499-2074

DOI: 10.54752/ct.1517551

Öz: İlk olarak savaşlar, soykırımlar, işkenceler ile ilişkilendirilerek kavramsallaştırılan insandışılaştırmanın artık incelikli bir şekilde günlük yaşamlarımızda da uygulanması bu çalışmanın yapılması için gerekli zemini oluşturmuştur. Bu araştırmada, insanlık tarihi kadar eski ancak sosyal psikoloji bilimi tarafından detaylı olarak görece çok yakın zamanlarda ele alınmaya başlanan insandışılaştırma (insanlıktan çıkarma) kavramı üzerine derinlemesine bir yazın taraması yapılmıştır. Onu insan yapan özelliklerinden arındırıp insana hayvani veya makine benzeri özellikler atfedilmesi şeklinde tanımlanabilecek olan insandışılaştırma ile ilgili en önemli sorun, insandışılaştırmanın şiddeti meşrulaştırmasıdır. şiddet ile kast edilen yalnızca fiziksel şiddet değildir. Günümüzde kadınların, sağlık çalışanlarının, mültecilerin, göçmenlerin, yoksulların, heteronormatif kalıpların dışında cinsel yönelime sahip bireylerin maruz kaldığı şiddet vakalarının ardındaki meşrulaştırıcı gücün insandışılaştırma olduğu düşünülerek bu çalışma kurgulanmıştır. Ancak her insandışılaştırıcı eylem beraberinde şiddeti getirmediğinden, insandışılaştırmanın mağdurları belirtilen sosyal gruplarla sınırlı değildir. Yaşlılar, ev kadınları, engelliler, iş kadınları, feministler ve mavi yakalılar da insandışılaştırmaya maruz kalan diğer sosyal gruplar arasındadır. Araştırmada, öncelikle insandışılaştırmanın nasıl tanımlandığı ve teorize edildiği, ardından insanın nesneleştirilmesiyle ilişkisi, son olarak da mağdurlarının, faillerinin ve tanıklarının özellikleri anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsandışılaştırma, İnsanlıktan ıkarma, Alt İnsanlaştırma, Hayvani İnsandışılaştırma, Mekanik İnsandışılaştırma, İnsanın Nesneleştirilmesi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İİBF alışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, - banuacikgoz@gmail.com

AÇIKGÖZ, B., (2024) “İnsanın İnsana Ettiği: İnsandışılaştırma”, alışma ve Toplum, C.3, S.82. s. 963-992

Makale Geliş Tarihi: 22.02.2024 - Makale Kabul Tarihi: 09.07.2024

What Human Does to Human: Dehumanization

Abstract: The fact that dehumanization, which was first conceptualized in association with wars, genocides and torture, is now being applied in our daily lives in a subtle way has created the necessary ground for this study. In this study, an in-depth literature review was conducted on the concept of dehumanization, which is as old as the history of humanity but has only recently begun to be discussed in detail by the science of social psychology. The most important problem with dehumanization, which can be defined as the attribution of animalistic or machine-like characteristics to human beings by stripping them of the characteristics that make them human, is that dehumanization legitimizes violence. By violence, it is not only meant physical violence. This study was designed considering that dehumanization is the legitimizing force behind the cases of violence that women, health workers, refugees, immigrants, the poor, and individuals with sexual orientations outside heteronormative patterns are exposed to today. However, since not every dehumanizing act is accompanied by violence, the victims of dehumanization are not limited to the social groups mentioned. The elderly, housewives, disabled people, businesswomen, feminists and blue-collar workers are among other social groups that are subjected to dehumanization. The research first describes how dehumanization is defined and theorized, then its relation to the objectification of human beings, and finally the characteristics of its victims, perpetrators and witnesses.

Keywords: Dehumanization, Infrhumanization, Animalistic Dehumanization, Mechanistic Dehumanization, Objectification of Huma

Giriş

İnsandışılaştırma (ya da insanlıktan çıkarma), insanlığın inkârını ve insanlar arası bağlantılardaki zayıflama, uzaklaşma veya kopmayı ifade eden, zarar vermeye yönelik engellemelerin geçersiz kılınmasının çeşitli yollarından biridir. İnsandışılaştırma modern bir metropoldeki gündelik hayatın sıradanlığından savaşın yıkıcı zamanlarına ve dehşetine, güzellik ideallerinden teknolojik yeniliklere kadar olağanüstü çeşitlilikteki olguları tanımlamak ve açıklamak için kullanılan bir kavramdır (Wackerhausen, 2023: 545) ve şiddet içeren, saldırgan davranışları mümkün kılıp haklı çıkarmaktadır (Haslam vd., 2007: 410). Bu çalışma, sosyolojik kökenlerinden kaynağını alan insandışılaştırmanın sosyal psikolojinin bir konusu haline gelmesi ve toplumumuzda sıklıkla rastlanan bir olgu olarak gözlemlenmesi nedeniyle insandışılaştırmayı ele alan literatürü incelemeyi amaçlamaktadır.

İnsandışılaştırmanın Tanımı ve Kapsamı

20. yüzyılın son çeyreğinde insandışılaştırmanın sosyal psikolojik bir kavram olarak başlı başına ele alınmasında rol oynayan başlıca çalışmalar Kelman (1976), Staub (1989), Bar-Tal (1989), Schwartz ve Struch (1989) ve Opotow (1990)'a aittir. Bu çalışmaların ortak noktası, insandışılaştırmayı çatışma koşullarında gözlemlenen aşırı bir olgu olarak ele almaları ve öncelikle şiddet eylemlerini açıklamak için kullanmalarıdır (Haslam ve Loughnan, 2014: 402). Bireylerin insanlıktan çıkarılması dolaylı olarak şiddete yol açmaktadır.

II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da Yahudiler, Slavlar, Romanlar, eşcinseller, engelli siviller, esirler ve siyasi muhalifleri hedef alan Holokost'un ve sonrasında Vietnam Savaşı'nın etkisiyle yaşanan kitlesel şiddetten yola çıkan Kelman (1976: 301) insandışılaştırmayı bir kişinin bağımsız ve diğerlerinden ayırt edilebilir, seçim yapma yeteneğine sahip bir birey olarak algılanması anlamına gelen kimliğinin ve birbirlerini önemseyen bireylerden oluşan birbirine bağlı bir ağın parçası olan topluluğun üyesi olma özelliğinin inkârı şeklinde tanımlamaktadır. Bir kişiye *kimlik atfetmek*, onu insanlardan bağımsız ve ayırt edilebilir, seçimler yapabilen, kendi amaç ve değerlerine göre kendi hayatını yaşama hakkına sahip bir birey olarak algılamaktır. Bir kişiye *topluluk üyeliği atfetmek*, onu birbirini önemseyen, birbirlerinin bireyselliğini tanıyan ve haklarına saygı duyan bireylerden oluşan birbirine bağlı bir ağın parçası olarak algılamaktır. Bu iki özellik birlikte bireysel değerlerin temelini oluşturmaktadır. *Bireysel değer*, hem bireyin başlı başına değerli olduğunu hem de ona başkaları tarafından değer verildiğini ifade etmektedir (Kelman, 1973: 48-49). İnsanlar, insanlığın bu kimliksel ve toplumsal yönlerinden yoksun bırakıldığında bireysellikten çıkarılmaktadır. Staub da Kelman gibi soykırım niteliğindeki şiddet ve işkencenin karmaşık kökenine ve zamansal gelişimine değinerek cinayetlerin mümkün kılınmasında insandışılaştırmaya merkezi bir rol vermiştir (Haslam, 2021: 130).

Bar-Tal (1989)'ın insandışılaştırma tanımı başkalarını daha çok sözlü olarak hayvanlara veya cansız varlıklara benzetme üzerine kuruludur. Opotow ise ahlaki dışlama teorisi ile adalet sınırının dışında bırakıldığı düşünülen kişilerin ahlaki kaygıların ötesinde yer aldığını ve bu nedenle ihlal, zarar ve adaletsizliğe uygun görüldüklerini öne sürmektedir (Opotow, 1990). Ahlaki dışlama, bireylerin veya grupların ahlaki değerlerin, kuralların ve adalet düşüncelerinin geçerli olduğu sınırın dışında olarak algılandığı süreçtir. İnsandışılaştırma, ahlaki dışlanmanın bir belirtisidir ve başkalarının haklarını, yetkilerini, insanlığını ve onurunu inkâr etme süreci olarak tanımlanmaktadır (Opotow vd., 2005). Opotow insandışılaştırmayı, başkalarının insanlığını, onurunu, hissetme yeteneğini ve şefkat hakkını reddetmeye dayanan çok sayıda dışlayıcı süreçten biri olarak ele almış ve insandışılaştırmayı ahlaki psikoloji tarafından ele alınan bir olgu haline getirmiştir (Haslam, 2021: 130).

Günümüze daha yakın tanımlardan biri Mikkola'ya aittir ve Mikkola (2011) insandışılaştırmayı başkalarına, onların ayırt edici insani niteliklerinden bazılarını

aşındıracak, engelleyecek veya ortadan kaldıracak şekilde davranmak olarak tanımlamaktadır. İnsandışılaştırılan bireylere olağandışı bir statü verilmektedir (Smith, 2016: 420). Bir eylem veya muamele, ancak ve ancak meşru insani çıkarların bazılarına yönelik savunulamaz bir gerileme oluşturuyorsa ve bu gerileme ahlaki bir zarar teşkil ediyorsa insandışılaştırıcıdır (Mikkola, 2016: 145).

Bir soykırım araştırmacısı olan Savage (2013: 150-151) insandışılaştırmayı, aktörlerin belirli eylemleri gerçekleştirmek için sosyal yaptırımların ve direnişin psikolojik yönlerinin üstesinden gelmelerine ve yaptırımlar hakkında belirgin bir biçimde daha olumlu hissetmelerine olanak tanıyan, cana kast etme gibi aslında kabul edilemeyecek eylemleri meşru kılan ahlaki bir kopuş süreci olarak tanımlamaktadır. (Gayri)meşrulaştırma, bir grubun ya da grupların temel insani norm ve değerleri ihlal ettiğinin ve bu nedenle kötü muameleyi hak ettiğinin düşünülmesi sonucu dışlanarak son derece olumsuz sosyal kategorilere ayrılmasıdır (Bar-Tal ve Hammack, 2012: 2). Smith (2016: 426) özellikle savaş, soykırım gibi çatışma zamanlarında, zarar verilmek istenen kişinin düşüncede hayvanlaştırılmasının, ona şiddet uygulanmasını hoş görülebilir hale getirirken söz konusu kişinin tehlikeli bir hayvan olarak düşünülmesinin ise ona şiddet uygulanmasını zorunlu kıldığını belirtmektedir. Böylelikle insanları öldürmek, onlara zarar vermek veya baskı yapmak için insandışılaştırma bir öncül haline gelmektedir. Yalnızca savaş ve soykırım değil; işkence, cinayet, tecavüz, kölelik ve insan kaçakçılığı da bir grup insanın diğer bir grup insanı insandışılaştırmasının örnekleridir (Harris, 2017: 173). İnsandışılaştırma ve şiddet birbiriyle ilişkili iki olgudur. Ampirik kanıtlar, insandışılaştırmanın dış gruplara yönelik saldırgan davranışları artırdığını ve ahlaki dışlamayı tetiklediğini göstermektedir. Birey, diğerlerini insanlıktan çıkardığında suçluluk duygusuna kapılmadan onlara kötü davranabilmektedir (Delgado vd., 2009: 699).

İnsandışılaştırma, insanların temel ihtiyaçları -özellikle de ait olma ihtiyaçları- engellendiğinde (Demoulin vd., 2021a) ve psikolojik ihtiyaçlarının önemi en aza indirildiğinde hissedilmektedir (Schroeder ve Epley, 2020). İnsanlar bütünsel biçimde kategorik olarak insanlıktan dışlanmak yerine, derece derece de insanlıktan mahrum bırakılabilirler (Haslam, 2022: 312). Bir kişinin psikolojik ihtiyaçları, varlığı doğrudan gözlemlenemeyen, bunun yerine yalnızca iç gözlem yoluyla anlaşılabilen veya benmerkezci yansıtma, stereotip uygulaması, davranışsal çıkarım ve sözlü iletişim gibi zihin algısı süreçleri aracılığıyla çıkarsanan karmaşık bir zihnin varlığından kaynaklanmaktadır. Başkalarındaki fiziksel ihtiyaçların öneminin farkına varmak yalnızca bir başkasının bedenini tanımayı gerektirirken; psikolojik ihtiyaçların önemini anlamak ise insan zihninin varlığının farkına varmayı zorunlu kılmaktadır. Kişi, kendi zihnini doğrudan deneyimleyip psikolojik ihtiyaçlarını hissederken başkalarının zihinsel varlığını doğrudan gözlemleyemediği ve deneyimleyemediği için bireyin kendisine ve başkalarına ilişkin ihtiyaç algıları arada bir asimetri ortaya çıkmaktadır. Bu asimetri, başkalarının zihinsel kapasitelerinin kişinin kendi kapasitesinden daha zayıf olduğu sonucunu çıkarmaya yönelik

sistematik bir eğilim yaratabilir. Bu eğilim de insanların başkalarının psikolojik ihtiyaçlarını küçümsemesine, küçümseme de insandışılaştırmaya yol açabilir (Schroeder ve Epley, 2020: 766).

Wackerhausen (2023: 545-546) akademik yazın da dâhil olmak üzere insandışılaştırmanın en prototipik ve tekrarlanan kullanımlarını altı başlık altında toplamış ve insandışılaştırmanın bu kullanımın bir kombinasyonu olduğunu ileri sürmüştür:

- Haslam'ın tanımladığı türde önemli insani niteliklerin inkârını içeren özel bir zihinsel temsil türü olarak insandışılaştırma.
- Mağdurların insanlığının inkâr edilmesinin yanı sıra yeni veya farklı bir alt insan özelliklerinin atfedilmesini ve başkalarının insanlık dışı yaratıklar olarak kavranmasını içeren zihinsel bir temsil türü olarak insandışılaştırma.
- Sosyal medya veya politik şiddetin etkisiyle başkalarını aşağılayıcı sözlerle hayvanlara veya cansız varlıklara benzetme yoluyla insandışılaştırma.
- Bir kişinin insanlığına veya insanlık onuruna zarar vermekle ilgili olabilecek veya olmayabilecek, ahlaki açıdan kınanması gereken belirli türde eylem ve süreçler yoluyla insandışılaştırma.
- Özellikle insandışılaştırmanın insandışılaştırıcı eylemleri sonucu onurlarının veya insanlıklarının kaybından oluşan yoksunluk durumu olarak insandışılaştırma.
- Kölelik gibi toplumsal veya tarihsel bir durum olarak insandışılaştırma.

İnsandışılaştırmanın hedefindeki bireyler, insandışılaştırılma deneyimini yorumlamakta, detaylandırmakta ve buna tepki vermektedir (Bustillos vd., 2023). İnsandışılaştırmanın yönü, farklı insandışılaştırma kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. *Ötekini insandışılaştırma* (other-dehumanization) diğer birey veya grupların kendisinden veya kendi iç grubundan daha az insan olarak algılanması ve/veya onlara daha az insanca muamele edilmesi anlamına gelmektedir (Haslam, 2006). *Meta-insandışılaştırma* (meta-dehumanization), bir kişinin veya bir grubun, diğer bireylerin veya grupların onları insandışı bir şekilde algıladığına dair inancı (Kteily vd., 2016), bireyin insandışılaştırılmış bir gruba üyeliği veya kişinin kişisel özellikleri nedeniyle tam olarak insani muamele görmediği duygusu (Demoulin vd., 2021a: 261) olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin özerklik, ait olma ve kendine saygı gibi psikolojik ihtiyaçlarının engellenmesi, dışlanması, saygısızlık, aşağılama, zulüm, kısıtlama görmesi ve diğer insanlar karşısında güçsüzlük hissetmesi meta-insandışılaştırmanın öncülleri olarak hareket edebilmektedir (Bastian ve Haslam, 2010; Yang vd., 2015). Ayrıca toplumsal damgalamanın kişiler arası ilişkileri etkilemesi de meta-insandışılaştırmayı güçlendirebilir (Jenkins vd., 2023). Meta-insandışılaştırma, insandışılaştırılmalara yönelik saldırgan tutum ve davranışları tetikleyerek insanlıktan çıkarmanın faileri olarak algılananların, hedefleri tarafından insanlıktan çıkarıldığı bir kısır döngüye yol açabilmektedir. Meta-insandışılaştırmada insandışılaştırıldıklarına inanan insanlar, diğer gruplar tarafından nasıl

algılandıklarını düşünmektedir. Bu meta algılar çoğunlukla içerik olarak olumsuzdur ve iç grup statüsünü yeniden kazanma arzusunun teşvik etmektedir. İç grubun statüsünü yeniden elde etmesi, dış grubu aşağılayarak gerçekleştirilebilecek bir hedeftir. Dolayısıyla kendi gruplarına olumsuz olarak bakıldığını algılayan ve bunun yanlış ve zarar verici olduğunu düşünen bireyler çoğu zaman öfkeyle, düşmanca dış grup değerlendirmeleriyle ve saldırgan davranışlarla kolektif bir karşılık verebilirler (Kteily vd., 2016: 345). Meta-insandışılaştırma, kendini insandışılaştırmanın önemli bir öncülü olabilir (Demoulin vd., 2021b: 197-198). *Kendini insandışılaştırma* (self-dehumanization) ise bir kişinin veya grubun kendisini veya grubunu temel insani özelliklerden yoksun olarak algılamasıdır (Bastian ve Crimston, 2014). Araştırmalar sosyal dışlanma, şiddet eylemleri veya etik olmayan davranışların kendini insandışılaştırmaya yol açabileceğini göstermektedir (Ruttan ve Lucas, 2018).

İnsandışılaştırmaya İlişkin Modeller

Araştırmalar, insandışılaştırma çalışmalarına ilişkin iki farklı yaklaşımı benimsemiştir. Bunlardan biri grupların insani niteliklerinin inkar edilmesine (nitelik temelli insanlıktan çıkarma), diğeri ise grup üyelerinin insan olmayanlara benzetilmesine (metafor temelli insanlıktan çıkarma) odaklanmıştır. Metafor temelli yaklaşım, dış grupların hayvanlara ve robotlara benzetildiği bir yaklaşımdır (Loughnan vd., 2009: 748). Leyens'in alt insanlaştırma modeli, insandışılaştırmayı nitelik temelli bir yaklaşımla ele almaktadır.

Leyens'in Alt İnsanlaştırma Modeli. İnsandışılaştırma konusunda ilk geliştirilen model, alt insanlaştırma (infrahumanization) modeli olarak adlandırılmaktadır. Jacques-Philippe Leyens'in öncülüğünde geliştirilen alt insanlaştırma teorisi, bir dış grubun insani özelliklerinin inkar edilmesi ve bunun sonucunda bu dış grubun iç gruptan daha az insan olarak algılanması olarak tanımlanmaktadır (Leyens vd., 2001). Etnosentrizm, bu düşünceye verilebilecek en iyi örneklerden biridir. Etnosentrik olmak, bir kişinin grubunun tanım gereği çeşitli boyutlarda üstün olduğu ve dış grupların iç grupla karşılaştırılabilir bir dizi önemli özelliğe sahip olmadığı anlamına gelmektedir (Leyens vd., 2007: 141). İnsandışılaştırma yerine alt insanlaştırma kavramının tercih edilmesinin de bir nedeni vardır. Bu neden, dış grup üyelerinin tamamen insan dışı olarak görülmediğinin, iç grup üyelerine kıyasla daha az insan olarak algılandığının vurgulanmasıdır.

Alt insanlaştırma modelinin temel argümanı, insanların ikincil duygular ile kendi grupları arasında, ikincil duygular ile dış gruplar arasında olduğundan daha güçlü bir ilişki kurduğudur (Delgado vd., 2009: 703). Bu, bireylerin iç grubun insani özelliklerini korurken dış grubun insani özelliklerini korumaya eğilimli olmadığı anlamına gelmektedir (Capozza vd., 2009). İnsanlara özgü olan nostalji, gurur, hayranlık, neşe, utanç, coşku ve pişmanlık gibi ikincil duygular, diğer hayvan türleriyle ortak olan üzüntü, korku, mutluluk gibi birincil duygulara kıyasla daha az gözlemlenebilir, biliş daha bağımlı ve ahlakla daha ilişkilidir (Demoulin vd., 2004).

Model, bireylerin diğer grupların üyelerinin en insani ikincil duygularını inkâr ederek onları hayvanlarla aynı seviyeye koyduğunu öne sürmektedir. Birincil duygular daha ilkel ve hayvani oldukları için inkâr edilmemektedir. Buradaki önemli nokta insandışılaştırılanların kendi insanlıklarını korurken diğerlerini adeta hayvanlarla eş tutmasıdır. Alt insanlaştıırma, dişı grubun reddedilmesi ve dişı gruba yönelik ayrımcı davranışlarla bağlantılıdır (Capozza vd., 2012). İç grubun birey için ne kadar önemli olduğu ve bireyin kendini iç grupla ne kadar özdeşleştirdiği, dişı grubun ne kadar insandışılaştıracağıının bir belirleyicisidir (Demoulin vd., 2009: 10).

İnsanların, gruplar arası önemli bir husumet veya çatışmanın olmadığı durumlarda bile dişı grup üyelerini iç grup üyelerinden daha az insan olarak algılama eğiliminde olduklarını öne süren Leyens ve diğerleri (2001), bu sürecin, ilk insanlıktan çıkarma teorisyenleri tarafından tanımlanan insanlığın bariz bir şekilde inkâr edilmesinin aksine, incelikli bir şekilde uygulanabileceğini de savunmaktadır. Uygulamadaki bu farkı vurgulamak için de “alt insanlaştıırma” terimini tercih etmişlerdir. Önemli bir gruplar arası çatışmanın varlığını gerektirmeyen alt insanlaştıırma, herhangi bir açık düşmanlığın olmadığı durumlarda da sergilenenilmekte, örtülü ve otomatik olarak ortaya çıkabilmektedir (Haslam vd., 2008: 57). Nezaket, ahlaki duyarlılık, bilişsel açıklık ve akıl gibi diğer benzersiz insani özelliklerin ve karmaşık ikincil duyguların inkârı alt insanlaştıırma (fail) ile alt insanlaştıırılanlar (mağdur) arasındaki mesafeyi artırmaktadır. Bu süreçte fail, mağdurun grubunu ve sosyal kategorisini, kendi benzersiz grubu ve kategorisiyle hiçbir ortaklığı olmayan, kendine ait bir tür olarak yeniden inşa etmektedir (Holtz ve Wagner, 2011).

Zekâ, dil ve rafine duygular, insanları hayvanlardan ayıran üç ana özelliktir. Leyens’e göre iç grup üyeleri, dişı grup üyelerinin özellikle neşe, utanç gibi ikincil duygularını inkâr ederek onları daha az insan bulmaktadır (Haslam ve Loughnan, 2014: 402). Sosyal baskınlık eğilimi yüksek olan, kendi iç grubuyla yüksek düzeyde özdeşleşmiş, canlı organizmaların dikey boyutta örgütlendiğini anlayan, insan üstünlüğünü destekleyen ve muhafazakâr politik tutumlara sahip olan bireylerde alt insanlaştıırma eğilimi daha yüksektir (Rodríguez-Pérez ve Betancor, 2023).

Haslam’ın İkili Modeli. İnsandışılaştırma ile ilgili bir diğer model ise Haslam’ın ikili modelidir. Modelde başkalarının inkâr edilmeye konu olan iki unsur vardır. Bunlar *insanın biricikliği* (human uniqueness) ve *insan doğasıdır* (human nature). Bu unsurların inkârı farklı insandışılaştırma türlerine yol açmaktadır. Birinci tür insandışılaştırma olan *hayvanlaştıırmada* (animalization), insanları hayvanlardan ayıran bilişsel yetenek, incelik ve medeni olmak gibi biricik insani özelliklerin inkârı söz konusudur. İkinci tür insandışılaştırma olan *mekanikleştıirme* (mechanization) ise insan doğasına özgü olan ancak insan ırkına özgü olması gerekmeyen sıcaklık ve duygular gibi özelliklerin inkâr edilmesi anlamına gelmektedir. Bir insan, onu insan yapan özelliklerden mahrum bırakıldığında, hayvana; birinin insan doğası inkâr edildiğinde ise o, robotlar veya otomatlar gibi cansız nesnelere benzetilmiş olmaktadır. Özellikle mekanikleştıirme insandışılaştırmanın, kökleri sıradan sosyal-

bilişsel süreçlere dayanan gündelik bir sosyal fenomen haline gelmesini kolaylaştırmaktadır (Haslam, 2006: 252).

İnsanı biricik kılan özellikler dil, üst düzey biliş, incelikli duygular (Leyens vd., 2001), yaratıcılık, zekilik, kültürlülük, vicdanlılık, ahlaki duyarlılık, çalışkanlık, çekingenlik ve öz kontrol sahibi olmak (Gosling, 2001) şeklinde sıralanabilmektedir. Bu biricik özellikler, sosyal öğrenmeye dayalı oldukları için kültürler arasında farklılık gösterebilmektedir (Demoulin vd., 2004). Biricik insani özelliklerin düşük düzeyde yaygınlık ve evrensellik taşıdığı, insan gelişiminin geç evrelerinde ortaya çıktığı ve duygusallıkla ilgisiz olduğu yargısına varılmıştır (Haslam, 2006: 257).

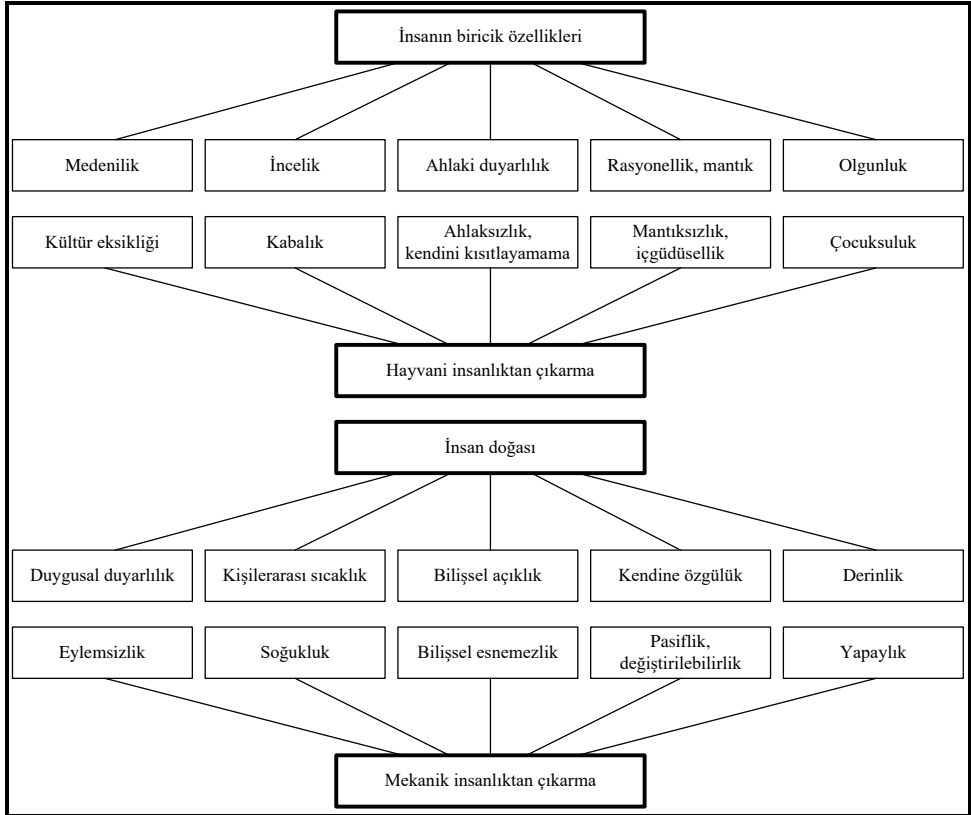
İnsan doğasına ilişkin özellikler ise insanların doğuştan gelen biyolojik özelliklerine bağlanmakta, dolayısıyla değişmeyen ve doğuştan gelen doğalarının parçaları olarak görülmektedir. İnsanlık için gerekli olan, yüzeysel farklılıklara rağmen insanların “derinlerde” paylaştığı temel özellikler olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle insan doğası özelliklerinin yüksek düzeyde yaygınlık, evrensellik ve duygusallık gösterdiği, gelişimin erken dönemlerinde ortaya çıktığı kabul görmektedir (Haslam vd., 2005). İnsan doğası özellikleri bilişsel açıdan esnek, duygusal, köklü, değişmez, bilgilendirici, biyolojik temelli olma, hayati eylemlilik içerme ve farklı durumlarda tutarlı bir şekilde sergilenme özelliklerine sahiptir (Haslam, 2006: 257; Haslam vd., 2004). İnsan doğasının bireyin kendine ve başkalarına farklı şekilde atfedilmesinin nedenleri arasında insanların insan doğasına özgü özellikleri tercihen kendilerine atfetme yanlılığı sergilemesi ve insan doğasını temsil eden özelliklerin kolaylıkla gözlemlenemez olması dolayısıyla insanların bu özellikleri başkalarına kıyasla kendilerinde daha çok olduğunu algılaması sayılabilir (Haslam vd., 2005: 938-939). İnsanları insan doğasından yoksun olarak algılamak, onları sosyal olarak mesafeli görmeyi ve başkalarıyla sosyal bağlantı kurma kapasitelerini inkâr etmeyi içermektedir. Bu görüş, insanlığın temeline sosyal bağlantı kavramını yerleştirmektedir (Haslam, 2022: 312-313). Mekanik insandışılaştırmada, insandışılaştırılan insanların varlığı sosyal ortak olarak göz ardı edilebilmekte ve taraflar arasında asosyallik veya etkileşimsizlik ortaya çıkabilmektedir (Fiske, 1991: 19). Taraflar arasındaki etkileşimsizliğin yol açacağı psikolojik mesafe ise mekanik insandışılaştırmaya bilişsel bir temel hazırlayabilir.

Hayvani insandışılaştırma daha çok gruplar arası düzeyde görülmekte ve etnik kökene, cinsel yönelime, ırka, engellilik durumuna, cinsiyete ve tipik olarak sosyal yapılarla desteklenen diğer grup tahakküm biçimlerine dayalı ilişkileri içermektedir (Dover, 2016: 579). Mekanik insandışılaştırma ise bireyler arası durumlar söz konusu olduğunda görülmektedir (Lopez vd., 2021: 53). İnsandışılaştırmanın bu iki biçimi grup içi kayırmacılığı ve insandışılaştırılan gruplara karşı önyargıyı arttırırken birbirinden farklı sonuçlara da yol açabilmektedir (Martínez vd., 2012: 1112; Waytz ve Epley, 2012). İnsandışılaştırma, bireylerin insan doğası özelliklerinin belli belirsiz yanlış algılandığı nispeten *bilinçsiz* bir insandışılaştırmayı (unconscious dehumanization) veya bireylerin açıkça hayvanlarla

ve diğer insan olmayan varlıklarla karşılaştırıldığı ya da karşılaştırılabilir varlıklar olarak yargılandığı *bariz* bir insandışılaşımaya (blatant dehumanization) kapsayabilir (Maynard ve Luft, 2023).

İnsandışılaştırılan insanların mahrum bıraktığı nitelikler bütünü *insanilik* (humanness) olarak ifade edilmektedir (Haslam, 2006: 252). İnsaniliğin (biriciklik ve doğa) iki farklı anlamının olması, ilgili özellikler reddedildiğinde, iki farklı insandışılaştırma biçiminin ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Haslam'da İnsanilik Anlayışları ve İnsanlıktan Çıkarma Biçimleri Arasındaki Bağlantılar

Kaynak: N. Haslam. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 257. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4

Şekil 1 insanın biricik özellikleri ve insan doğası reddedildiğinde, insandışılaştırılan bireyin nasıl algılandığını resmetmektedir. İnsana özgü biricik özellikleri inkâr edilenlere kabalık, kültürlüzlük, öz denetimden yoksunluk ve düşük zekâlılık gibi özellikler atfedilmektedir. Dolayısıyla hayvani insandışılaştırılan bireylerin davranışlarını açıklamada biliş yerine güdüler ve içgüdüler ağırlık

kazanmaktadır. Ayrıca olgunlaşmamış, ahlaki kuralları ihlal etmeye yatkın veya bu kuralların tamamından yoksun olduğu düşünülen bu bireyler, insanları hayvanlardan ayıran özelliklerden yoksun olarak algılanmaktadır. Bu algı, insani biricik özelliklerden mahrum bırakılan bireylerin hayvanlarla açık bir şekilde karşılaştırılmasını içerebilmekte, gruplar arası bağlarla da sınırlı kalmayabilmekte ve bireyler arası ilişkilerde de gözlemlenebilmektedir. İnsan doğasına ilişkin özelliklerin reddi ise duygusallık, sııcaklık, merak ve esneklik gibi bilişsel açıklık ve bireysel eylemlilikten yoksun görülen bireylerin failliklerinin inkâr edilmesi, birbirinin yerine geçebilir, değiştirilebilir, ikame edilebilir ve pasif nesnelere olarak görülmesi sonucunu doğurmaktadır. İnsan doğasına ilişkin özellikler, bireyin derinlerinde yer aldığı için bu özelliklerin inkârı insandışılaştırılan bireyin geriye kalan yüzeysel özelliklerle mekanik bir obje gibi değerlendirilmesine yol açmaktadır (Haslam, 2006: 257-258). Diğerlerinin yüksek biliş, öz kontrol, nezaket ve incelik gibi biricik insani özelliklerinin reddedildiği hayvani insanlıktan çıkarma biçimi, soykırım, ırksal stereotipleştirme, göçmenlere karşı olumsuz tutumlar gibi etnik gruplar arası düşmanlık bağlamında en iyi şekilde örneklenmektedir. Mekanik insandışılaştırma ise tıp ve teknoloji alanlarındaki çalışmalarla ve kadınların nesneleştirildiği durumlarla örneklendirilebilir (Haslam, 2006: 260).

İnsandışılaştırma gruplar arasında (iç grup-dış grup) veya insanların kişiler arası (bireyin kendisi-diğer birey) ilişkilerinde ve benlik algılarında da gözlenebilmektedir (Haslam, 2022: 312). Haslam (2006: 259) hayvani insanlıktan çıkarmanın tipik olarak gruplar arası bir olgu olduğunu, mekanik insanlıktan çıkarmanın hem gruplar arası hem de kişilerarası bağlamda yaygın olarak uygulandığını öne sürmektedir. Bazı durumlarda hayvani ve mekanik insandışılaştırma eş anlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Mekanik ve hayvani insandışılaştırmanın birlikte ortaya çıkışının önemli bir örneği, kadınların pornografisi, reklamlar ve diğer medyada hem cansız nesnelere hem de hayvanlar olarak temsil edilmesinde görülmektedir (Moradi, 2013: 156).

Fiske'nin Kalıpyarı İçerik Modeli. Bu modeli önceki iki modelden farklı kılan en önemli özellik, insandışılaştırmayı başka bir kişinin zihnini kendiliğinden dikkate almada veya onu algılamakten sosyal bilişe katılmada başarısızlık olarak tanımlamasıdır. Modelde sosyal sinirbilim yöntemleri kullanılarak (Harris ve Fiske, 2006) bir insan hedef olarak algılandığında, sosyal bilişin temelini oluşturan sinir ağının normal şekilde aktive olmaması durumunda insandışılaştırmanın meydana geleceği ileri sürülmektedir. İnsandışılaştırma algısının bir göstergesi, *medial prefrontal cortex* ve *superior temporal sulcus*² dahil olmak üzere sosyal biliş sinir ağındaki aktivasyonun

² Medial prefrontal cortex (mPFC) ve superior temporal sulcus (STS), beynin sosyal biliş, duygusal düzenleme, karar verme ve sosyal algı gibi kritik işlevlerinde rol oynayan önemli bölgeleridir. mPFC, sosyal biliş, empati ve kendilik algısı ile yakından ilişkilidirken, STS, sosyal algı, dil işleme ve biyolojik hareket algısı gibi süreçlerde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bölgeler, sosyal davranışların ve bilişsel süreçlerin altında yatan sinirsel mekanizmaların anlaşılmasında merkezi bir öneme sahiptir.

azalması olabilir. Bu durum, insanlar tiksinti uyandıran kişileri gördüklerinde sosyal etkileşim için kritik öneme sahip bir sinir ağının devre dışı kalabileceğini düşündürmektedir (Harris ve Fiske, 2011; Jack vd., 2013; Kteily ve Landry, 2022: 223). Bu yaklaşıma göre insandışılaştırma, uygun nöral sosyal biliş ağlarının kendiliğinden aktive edilememesini içermektedir (Harris ve Fiske, 2011: 176).

Kalıpyargı içeriğine dayalı olarak insandışılaştırılma olasılığı en yüksek olan hedef bireyler belirlenmiştir. Modelde, *içtenlik* ve *yeterlilik* boyutları kullanılarak bir matris oluşturulmuştur. Bu boyutlar, kişiler arası ve gruplar arası etkileşimler üzerinde sahip oldukları öneme bağlı olarak seçilmiştir (Fiske vd., 2002: 879). İç gruplar gibi *hayran olunan gruplar* iki boyut açısından da yüksek değere sahipken, yaşlılar gibi *acınan gruplar* sıcak ama beceriksiz, *imrenilen gruplar* (örneğin zenginler) içten olmayan ama becerikli ve *tiksinti uyandıran gruplar* (örneğin evsizler) her iki boyutta da düşük olarak algılanmaktadır. Modele göre insandışılaştırıcı algılar “düşüklerin en düşüklerini” hedef almaktadır çünkü her iki boyut açısından da düşük seviyeli gruplar sosyal biliş ağını harekete geçirmekte başarısızdır.

Öğrenci olan ve olmayan örneklem grupları üzerinde yaptıkları çalışmalar sonucunda Fiske ve diğerleri (2002) düşük yeterlilik-yüksek içtenlik özelliklerine sahip olan bireyler arasında yaşlıların, ev kadınlarının, görme ve zihinsel engellilerin bulunduğunu belirlemiştir. Yeterli ama soğuk olarak algılananlar arasında zenginler, Asyalılar, iş kadınları, feministler, Museviler ve siyahi profesyoneller yer almaktadır. Yeterlilik ve içtenlik açısından orta düzeyde algılanan bireylerin oluşturduğu kümede eşcinsel erkekler, cinsel açıdan çekici kadınlar, Araplar ve mavi yakalılar yer almaktadır. Matriste hem yeterlilik hem de içtenlik açısından düşük seviyeli olarak algılananlar arasında ise küçümseme ve tiksinti ile bakılan düşük statülü, sömürücü olduğu iddia edilen dış gruplar yer almaktadır (Fiske, 2021: 247). Yeterlilik ve içtenlik açısından düşük düzeyli algılanan yoksullar, evsizler ve sosyal yardım alanların oluşturduğu bu dış gruplara ilişkin en yoğun duygular hor görme, tiksinti ve aşağılamadır (Fiske vd., 2002; Harris ve Fiske, 2006: 848).

İnsanın Nesneleştirilmesi Sorunu

Nesneleştirme, insanın toplumsal yollarla insandan aşağı hale getirilmesi, bir eşyaya ya da metaya dönüştürülmesi, alınıp satılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Nesneleştirme meydana geldiğinde, birey kişisizleştirilmektedir. Nesneleştirmede, mağdur birey artık sosyal açıdan tam olarak insan değildir ve bir eşya gibi kullanılmaktadır (Dworkin, 2000: 30–31). Nesneleştirme, başkalarının gerçeğinin silikleştirildiği veya onurlandırılmadığı algısal bir hatayı temsil etmektedir. Başkalarını saygıya ve haysiyete layık, bütünleşik bir ruh ve bedenden (*psyche* ve *soma*) oluşan özneler olarak görmek yerine “şey”leştirme söz konusudur (Rector, 2014: 21).

Bir birey anonimleştirildiğinde veya kişisel kimliğinden arındırıldığında, insandışılaştırılma olasılığı daha yüksektir (Lopez vd., 2021: 53). İnsandışılaştırmanın savaşlar ve soykırımlar gibi açık seçik ve aşırı uygulamalardan

belli belirsiz günlük pratiklere dek uzanan bir yelpazede çok farklı örnekleri bulunmaktadır. Örneğin medya ve görsel kültür aracılığıyla yaratılan değer, imge ve simülasyonlar, zamanla gerçeklikleri çarpıtabilmektedir. Buna bağlı olarak insanların gerçeklik algısı ve ahlaki referansları değişebilmektedir. Medyada yaratılan yeni değer, ideal, imge ve kalıpların satılmasına dayalı bir tüketim toplumu anlayışı, insani değerleri zayıflatabilmekte ve insanları yabancılaştırabilmektedir (Baudrillard ve Maclean, 1985). Yabancılaşmış bireylerden oluşan bir toplumda ahlaki bağların zayıflaması, ahlaki değerlerin görecelileşmesi ve toplumsal dayanışmanın erozyona uğraması, günlük yaşamda karşılaşılan insandışılaştırma pratiklerine ve kötülöklere zemin hazırlamaktadır. Bunun temelinde bireylerin, grupların, değerlerin, ilişkilerin ve insanlık onurunun birer tüketim malına indirgenmesi yatmaktadır.

Kötülüğün sıradanlaştırıldığı günlük yaşam pratikleri açısından, insanlar kendilerine eşitsiz muamelesi yapıldığında, onlara saygısızlık edildiğinde veya kimlikleri ya da var oluşları toplumsal açıdan değerli değilmiş gibi davranıldığında kişiliklerinin sorgulandığını hissedebilirler (Bastian ve Haslam, 2011: 296). Bu davranışlar insanların nesneleştirmesine ön ayak olmaktadır. Haslam ve diğerleri (2013: 44), nesneleştirmenin tipik olarak bireyin duygularının, özerkliğinin ve canlılığının kaybı veya bunların göz ardı edilmesiyle ilişkili olduğunu, kişiyi bir “şey” haline getirdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla nesneleştirmenin öncelikli hedefi, bireyi bir nesneye indirgeyen insan doğasının reddidir.

Saygısızlık, küçümseme, bireysel özerkliğın inkârı, ihanete uğrama, aşağılanma, sosyal olarak dışlanma ve kişi olarak tanınmama günlük yaşamda sıklıkla karşılaşılan ve insanların insanlıklarının zedelendiğini hissetmelerine de yol açabilen kötü muamelenin yaygın biçimleridir. Günlük yaşamda sıkça karşılaşılan bu tür kötü muameleler, neden oldukları insandışılaştırma türüne bağlı olarak insandışılaştırılanın statüden yoksun kılınması ya da kimliğinin inkâr edilmesi gibi sonuçlara yol açmaktadır.

Aşağılanma, saygısızlığa uğrama, küçümsenme, özerkliğın reddi veya aptal muamelesi, küçük düşürölme ve utanç duygularıyla ilişkilendirilerek insana özgü niteliklerin inkâr edilmesi ve hayvana benzetilme eylemleri olarak algılanabilir. İnsana özgü biricik özelliklerin reddedilerek insanın hayvana benzetilmesi, bireyin sahip olduğu statüden yoksun olarak görülmesiyle ilişkilidir. İnsan doğasına ilişkin niteliklerin reddedilerek bireyin makinelere benzetilmesi, kişinin varlığının önemsiz olduğu ve kişi olarak kimliğinin reddedildiği hissini uyandıracaktır. Bireye bir nesne gibi davranmak, bireyin dışlanması, sömürölmesi, ihanete uğratılması ya da şartlara bağlı olarak saygı görmesi, kimliğinin inkâr edildiği algısı yaratan insandışılaştırıcı günlük yaşam pratikleri arasında yer almaktadır (Bastian ve Haslam, 2011: 296-297).

Kant'ın insanların araçsallaştırılmasını eleştirmek için kullandığı “nesne” (*Objekt*) terimine dayanan nesneleştirme gündelik dilde, insanların eşya, araç veya hayvan olarak kabul edildiği, muamele edildiği veya tanımlandığı tutumları ifade etmektedir. Kant sözü edilen kavramsallaştırmada indirgemeci bir araçsallaştırmaya vurgu yapmaktadır. İnsanlara kölelikte mal muamelesi yapılması ve insan

bedenlerinin erotik yaşamda tek kullanımlık araçlar olarak çerçevesi, nesneleştirilmenin ahlaki ve politik açıdan sorunlu örnekleri arasındadır. Ancak her nesneleştirme insandışılaştırıcı değildir. Nesneleştirilmenin insanlıktan çıkarıcı nitelikte olması, nesneleştirici eylemin eyleme maruz kalan kişileri özerkliklerinden, öz-düzenleme ve öz-farkındalık kapasitelerinden yoksun bırakmasına bağlıdır (Heinämaa ve Jardine, 2021: 311). İnsan hakları perspektifinden bakıldığında da sorun, birinin araçsallaştırılması ya da nesneleştirilmesinden çok, bu nesneleştirilmenin kişiyi insandan daha aşağı bir şeye indirgeyip indirgemediğidir (Frick, 2021: 193).

Özellikle kadınların insandışılaştırılmasına neden olan cinsiyetler arası nesneleştirme kavramını netleştirmek için Nussbaum (1995: 257) yedi boyut belirlemiştir. Bu boyutlar nesnelere nasıl davranıldığı ve insana nasıl davranıldığında aslında bir nesneye dönüştürüldüğü konusuna açıklık getirmektedir:

1. Araçsallık: Diğer kişiye kendi amaçlarınız için [yalnızca] bir araç olarak davranmak.
2. Özerkliğin reddi: Diğer kişiye özerklik ve kendi kaderini tayin etme konusunda eksikmiş gibi davranmak.
3. Hareketsizlik: Diğer kişiye sanki eylem yeteneğinden veya hareket etme kapasitesinden yoksunmuş gibi davranmak.
4. Değiştirilebilirlik: Diğer kişiye sanki başka kişilerle değiştirilebilir veya ikamesi varmış gibi davranmak.
5. İhlal edilebilirlik: Diğer kişiye sınır bütünlüğünden yoksun, nüfuz edilebilir veya parçalanmasına izin verilebilir bir şeymiş gibi davranmak.
6. Mülkiyet: Diğer kişiye başkasının sahip olduğu veya alınıp satılabilen bir şeymiş gibi davranmak.
7. Öznelliğin reddi: Diğer kişiye, deneyimleri ve duyguları dikkate alınması gerekmeyen biri gibi davranmak.

Nussbaum özerkliğin reddini ve araçsallaştırmayı nesneleştirme için ahlaki açıdan en gerekli özellikler olarak görmektedir. Langton (2009: 228-229), Nussbaum'un boyutlarına üç özellik daha eklemiştir:

8. Bedene indirgeme: Diğer kişiye kendi bedeniyle veya vücudunun bir kısmıyla özdeşmiş gibi davranmak.
9. Görünüşe indirgeme: Diğer kişiye öncelikle nasıl görüldüğüne veya duyulara nasıl hitap ettiğine göre davranmak.
10. Susturma: Karşısındaki kişiye sanki sessizmiş, konuşma yeteneğinden yoksunmuş gibi davranmak.

Cinsel nesneleştirme, toplumsal cinsiyet baskısının yalnızca bir biçimi olsa da, istihdamda ayrımcılık, cinsel şiddet, işinin ve başarılarının önemsizleştirilmesi gibi kadınların karşılaştığı bir dizi diğer baskıyı da etkileyen bir olgudur (Fredrickson ve Roberts, 1997: 174).

Mikkola (2021: 326)'nın nesneleştirme kavramı iki türdür. *İndirgeyici nesneleştirmede* insanlar nesnelere dönüştürülmekte ve dolayısıyla bir kategori hatası

yapılmaktadır. İnsanlar kelimenin tam anlamıyla ve yanlış bir şekilde nesnelere olarak sınıflandırılmaktadır. *İndirgeyici olmayan nesneleştirme* ise kişilere sanki tam anlamıyla insan değilmiş gibi davranılmaktadır. Nesneleştirme, x'in bir şekilde y'nin insanlığını azaltmasını içermektedir. Smith (2021: 22) bir insanın nesneleştirilmeden de insandışılaştırılabileceğini veya insandışılaştırılmadan da nesneleştirilebileceğini ileri sürmektedir. Diğer bir ifadeyle, her nesneleştirme bir insandışılaştırma eylemi değildir.

Nesneleştirme bireyler arasında gerçekleşebileceği gibi, bireyin kendine yönelik bir davranışı olarak da gözlemlenmektedir. Kadınların erkeklere kıyasla kendilerini daha fazla nesneleştirdikleri ve bunun onların fiziksel ve zihinsel sağlıkları, beden imajı, bilişsel yetenekleri, görev performansları, yeme davranışları, cinsel işlevleri, motor koordinasyonu ve ilişki tatminleri üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu görülmektedir (Fredrickson ve Roberts, 1997; Haslam, vd., 2013, 43).

İnsandışılaştırmanın Tarafları: Mağdurlar, Failer ve Tanıklar

İnsandışılaştırma gruplar ve bireyler arasında gerçekleşirken hem birtakım mağdurlar ve failer yaratmakta, hem de bu eylemlere tanıklık eden bireyler üzerinde etkiler yaratmaktadır. İnsandışılaştırmanın mağdurları çok farklı grup veya bireyleri kapsamaktadır. Bilişsel engelli bireyler, tıpta nesneleştirilen hastalar (Coşkun, 2014; Lammers ve Stapel, 2011; Vaes ve Muratore, 2013) ve hasta yakınları, teknoloji nedeniyle duygusallığını ve diğer insanlarla olan sosyal bağını yitiren çalışanlar ve öğrenciler ve yine teknoloji aracılığıyla mükemmelleştirilmeye çalışılan sporcular (Haslam, 2006: 253-254), çeşitli meslek grupları (Loughnan ve Haslam 2007), alt sosyal sınıftan bireyler (Loughnan vd., 2014), akıl hastaları (Martinez vd., 2011), ciddi alkol kullanım bozukluğu olan hastalar (Fontesse vd., 2019), cinsel suçlular (Viki vd., 2012), şiddet suçluları (Bastian vd., 2013a), aseksüeller (MacInnis ve Hodson, 2012) göçmenler, mülteciler (Alikılıç vd., 2021; Taşdelen, 2020), evsizler (Tausen vd., 2023) veya damgalanmış diğer sosyal grup üyeleri (Haslam vd., 2007: 420) günlük yaşamda insandışılaştırma pratiklerine maruz kalan sosyal gruplardan bazılarıdır.

İnsandışılaştırmaya maruz kalan bir diğer sosyal grubu ise kadınlar oluşturmaktadır. Kadınların kişiliklerinden çok fiziksel görünüşleriyle değerlendirilmesi (Heflick ve Goldenberg, 2009; Heflick vd., 2011), bedenleri cinselleştirildiğinde veya görsel olarak dikkat çekici hale getirildiğinde kadınlara daha az akıl, ahlaki değer, yeterlilik ve acıyı deneyimleme kapasitesi atfedilmesi (Loughnan vd., 2010) cinselleştirilmiş kadınların görsel olarak insanlardan ziyade nesnelere (Bernard vd., 2012) veya hayvanlarla (Vaes vd., 2011) ilişkilendirilmesi kadınların insandışılaştırılan bir grup olduğunu göstermektedir. İnsanlar, reddedilme veya saygısızlık gibi görünüşte incelikli ve sıradan aşağılama örneklerinden, istismar edilme, cinsel tacize uğrama veya hakarete uğrama gibi ciddi

ve kesinlikle insanlık dışı kötü muamelelere kadar değişen kötü muamelelere yanıt olarak insanlıktan çıkarılma hissini yaşayabilirler (Golossenko vd., 2023).

Nussbaum (2004: 108-111), insandışılaştırmanın bir tür savunma mekanizması olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Kendi istenmeyen niteliklerinden kurtulmak isteyen bireyler yansıtma savunma mekanizmasını kullanarak duygusal açıdan reddedilen yönlerinin taşıyıcıları olarak özellikle hemcinslerinden tikslenme, nefret etme ve onları küçümseme eğilimi göstermektedir. Egemen sosyal grup üyeleri, kendi sonluluklarını, zayıf sosyal, ekonomik ve/veya politik konumları nedeniyle bu tür yansıtmaları reddedemeyen ve kendilerini bunlara karşı savunamayan diğerlerine yansıtılmaktadır. Ancak aslında hem mağdurlar hem de failer insandışılaş(tırıl)maktadır. Mağdurlar, insanlığın “en aşağı” veya “en zayıf” üyeleri olarak; failer ise yansıtılmalı özdeşleşme aracılığıyla kendilerine ilişkin olumlu ve idealize edilmiş imgeleri desteklediklerini ve bu imgeleri kendi çıkarları için kullanabileceklerini zannederken; aslında sonunda geri tepecek, giderek artan bir kendini kandırma temelinde çalıştıklarını fark etmeden insandışılaşmaktadır (Heinämaa ve Jardine, 2021: 318).

De Beauvoir yansıtma mekanizmalarının iki farklı çeşidi olduğunu, erkek ve kadın arasındaki etkileşimlerde, diğerinin ise her iki cinsiyeti de içeren sosyal gruplar arasındaki alışverişlerde işlediğini savunmaktadır. De Beauvoir’ın erkeklerle kadınlar arasındaki yansıtma kavramının temel tezi, erkeklerin kendi varoluşlarının sonluluğunu kabul edemediğine ve bu nedenle bu sonluluğu kadınlara yansıttığına dayanmaktadır. “*Sonluluk*”un iki yönünü vardır. Birincisi insan yaşamının zamansal sonluluğu, yani ölümlülük; ikincisi güçlerin sonluluğu, yani pasiflik ve savunmasızlıktır. Burada iddia edilen sadece erkeklerin kendi ölümlülüklerini değil, daha genel olarak erkeklerin kabul edemedikleri her şeyi kadınlara yansıtma eğiliminde olduklarıdır. Böylece kadın bedenleri erkekler için edilgenliğin, hayvanlığın, cinselliğin ve ölümün mekânları haline gelmektedir (De Beauvoir, 2020: 177-228).

Kimi zaman bireyin başkalarına gerek kalmadan kendini insandışılaş(tırıl)mış olarak algıladığı durumlar da söz konudur. Örneğin sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin (Bastian ve Haslam, 2010; Bastian vd., 2013b) veya şiddet içeren bilgisayar oyunu oyuncularının (Bastian vd., 2012) kendilerini daha düşük/az insan olarak değerlendirdiklerini gösteren araştırmalar bulunmaktadır.

Mağdurları kimin insandışılaştırdığı, yani insandışılaştırmanın failerinin kim olduğu sorusunun cevabı da çok önemlidir. Çünkü kimi zaman vahşet, katliam ve sömürü, kimi zaman insandışılaştırmanın mağdurlarına yönelik azalan prososyal davranışlar ve kolektif destek, azalan affedicilik, artan antisosyal davranışlar, şiddet, saldırganlık ve ahlaki yargılamaları anlamak ve üstesinden gelebilmek için failerin kimler olduğunu anlamak ve özelliklerini çözümlmek gerekmektedir. Haslam ve Loughnan (2014) insandışılaştırmanın failerini belirlerken failerin kişilik özellikleri, ideolojileri ve tutumları üzerinde durmaktadır:

Faillerin kişilik özellikleri incelendiğinde yabancılarla temasa tepki olarak

tiksinti yaşama eğilimi yüksek bireylerin insandışılaştırma olasılığının daha yüksek olduğu görülmektedir. Benzer şekilde narsistik (kendini daha üstün algılayan), psikopat (duyusuz) ve sosyal açıdan kopuk bireylerin iletişim ve empati yeteneklerindeki zayıflık nedeniyle başkalarını kendilerinden daha az insan olarak görme eğilimleri yüksektir.

İdeolojik açıdan ise sağ kanat yetkeliği ve sosyal baskınlık kuramlarının insandışılaştırmanın en güçlü yordayıcısı olduğu görülmektedir. Sağ kanat yetkeliği, bireylerin genellikle otoriter liderlere, güçlü devlet otoritesine, geleneksel ahlaki değerlere ve tutucu sosyal düzenlere eğilimlerini ifade eden, toplumsal düzeni ve istikrarı tehdit ettiği düşünülen gruplara önyargıyla yaklaşmayı kolaylaştıran veya failerin kişilik özellikleri ile mağdurlara yönelik önyargıları arasındaki ilişkiye aracılık eden bir ideolojidir. Sosyal baskınlık kuramı ise insan toplulukları arasında hiyerarşik farklılıklar bulunduğunu ve tabakalaşan gruplar arasında çatışmalar yaşanacağını ileri sürmektedir. Bireylerin grup içindeki normlara ve sosyal baskıya uyma eğilimini vurgulayan sosyal baskınlık kuramı, sağ kanat yetkeliği ile birlikte ele alındığında insandışılaştırmayı kolaylaştıran bir ideolojik zemin hazırlamaktadır.

Tutumlar konusunda da özellikle kadınlara yönelik düşmanca bir cinsiyetçi tutum sergileyenlerin kadınlara yönelik biricik insani olumlu duyguları reddederek kadınları insandışılaştırdığı bilinmektedir. Düşmanca tutumların genel olarak tiksinti duyguları, psikopat, sosyal açıdan kopuk, narsistik kişilik özellikleri ve yetkeci ideolojilerle birleştiği bireylerde insandışılaştırma eğiliminin arttığı söylenebilir.

Tablo 1. Wackerhausen'in Üç Kavramlı İnsandışılaştırma Türleri Modeli

Öznel insandışılaştırma:	Zararlı koşullar:	Nesnel insandışılaştırma:
<p>Grupların veya bireylerin insanlıklarını bir şekilde göz ardı eden olumsuz ve aşağılayıcı zihinsel temsiller.</p> <ul style="list-style-type: none"> • “İnsanlıktan çıkarmanın” zihninde meydana gelen zihinsel bir olgudur. • Bu tür “insanlıktan uzaklaştırıcı” temsiller, üstü kapalı ve incelikli olanlardan insanlığın açık ve bariz inkarına kadar değişen farklı türlerde görülmektedir. 	<p>İnsanlar üzerinde zararlı etkileri olan veya olabilecek süreçler, davranışlar ve eylemler.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zararlı etkiler: En ciddi türünü “insan karşıtı gelişme”nin oluşturduğu insanlara yönelik gerçek veya potansiyel zararları kapsamaktadır. • Zararlı koşullar, doğrudan veya dolaylı, kasıtlı veya kasıtsız olarak zararlı etkilere sahiptir. 	<p>Bazı insanlar tarafından doğrudan veya dolaylı olarak ortaya çıkarılan, insan karşıtı gelişmeden oluşan bir varoluş durumu.</p> <ul style="list-style-type: none"> • İnsan karşıtı gelişme: Kişinin tatmin edici bir yaşam potansiyeline zarar verecek şekilde temel insani ihtiyaçlardan yoksun bırakılmasıdır. Bazı tipik insani özelliklerin kaybı veya gelişmemesi ile ilişkilidir. • Önemli olan, kişinin ahlaki insan topluluğu içindeki üyeliğini kaybetmemesidir.
<ul style="list-style-type: none"> • Öznel insanlıktan çıkarma, diğer insanlıktan çıkarma biçimlerinin nedeni olabilir. 	<ul style="list-style-type: none"> • Zararlı koşulların her zaman bir tür zararlı etkisi vardır, ancak bunlar mutlaka nesnel insanlıktan çıkarma durumları değildir. Ayrıca, zararlı koşulların öznel insanlıktan çıkarma dışında başka nedenleri de olabilir. 	<ul style="list-style-type: none"> • “Nesnel insanlıktan çıkarma” olarak kabul edilen herhangi bir ‘insan karşıtı gelişme’ vakası, tanım gereği her zaman insan yapımı olacaktır.

Kaynak: A. C. Wackerhausen (2023). Dehumanization clarified: What are we talking about, when we talk about dehumanization?. *Social Theory & Practice*, 49(3), 566. <https://doi.org/10.5840/soctheorpract20211022143>

İnsandışılaştırmanın faileri ve mağdurları açısından konuyu irdeleyen Wackerhausen, üç yeni kavram geliştirerek farklı bir perspektif sunmuştur (Tablo 1). Bu perspektif, öznel ve nesnel insandışılaştırma türlerinin ayrımını yapmakta ve insandışılaştırmanın zararlı koşullarının önemini vurgulamaktadır. *Öznel insanlıktan çıkarma*, genel olarak, grupların veya bireylerin bir şekilde insanlıklarını göz ardı eden olumsuz ve aşağılayıcı zihinsel temsiller olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında, “x, y’yi insanlıktan çıkarıyor” ifadesindeki “insanlıktan çıkarıcı” x’teki zihinsel temsillere atıfta bulunmaktadır.

İkinci yeni kavram, insanlar üzerinde zararlı etkileri olan veya olabilecek süreçlere, davranışlara ve eylemlere atıfta bulunan *zararlı koşullardır*. Zararlı koşullar, bu zararın fiziksel ya da sembolik, önemsiz ya da şiddetli, kalıcı ya da geçici olup olmadığına bakılmaksızın, yalnızca insanlar üzerindeki gerçek ya da potansiyel zarar verici etkileri nedeniyle “zararlı”dır. Zararlı koşullar kavramı, eylemlerin “insanlıktan çıkarıcı” veya “daha az insanlaştırıcı” bir dizi sıradan kullanımını kapsamaktadır ve *doğrudan* ya da *türevsel* sonuçlar yaratmaktadır. Yoksulluk olgusu, açlık gibi zararlı etkileri nedeniyle insanlara doğrudan etkileyen bir zararlı koşuldur. Ancak insandışılaştıran teknoloji veya insandışılaştıran güzellik idealleri gibi olgular genellikle (a) doğrudan zararlı olan diğer olguları üreten nedensel bir zinciri başlatarak veya (b) insan-insan etkileşimindeki tehlikeli yapısal kalıplar yoluyla öznel insanlıktan çıkma olasılığını artırarak türevsel olarak zararlı görünmektedir. *Kasıtlılık* veya *bilinçlilik*, zararlı koşulların alt türlerini belirleyen bir diğer önemli ayrımdır. Cinayet ve işkence gibi insan eylemleri, içlerinde zarar verme kastı taşımaktadır. Ancak bir sistem veya bir kişinin eylemleri, insanlıktan çıkarıcı etkilerin hiç kimse tarafından amaçlanmadığı durumlarda, kasıtlı olarak zarar verici olmayabilir. Bunlar doğal afetlerin bir etkisi ya da insan sistemlerinin tesadüfî bir yan ürünü olabilir. Kasıtlı ve kasıtlı olmayan zararlı etkiler hem doğrudan hem de dolaylı olarak ortaya çıkabilir. Bununla birlikte, insan yapımı kasıtlı olmayan zararlı etkiler genellikle türevsel olarak insanlıktan çıkarıcıdır. Zararlı koşulların ardındaki niyet sorusu, bunların önlenmesi için de büyük etkilere sahiptir: Bir olgu kasıtlı olarak insanlıktan çıkarıcı etkilere sahip olduğunda, nedensel zincirin başında her zaman bir insan fail yer alacaktır. Ancak, kasıtlı olmayan zararlı etkilerde, nedensel köken çok daha bulanıktır.

Wackerhausen’in ortaya koyduğu üçüncü kavram olan *nesnel insanlıktan çıkarma*, fail(ler) tarafından doğrudan veya dolaylı olarak meydana getirilen, insani olmayan gelişmelere yol açan bir var oluş durumudur. *İnsani olmayan gelişmeler* kavramı ile ifade edilmek istenen çerçeve, yokluğu yaşam kalitesinin düşmesine ya da nihayetinde ölüme yol açabilecek önemli yaşam koşullarını içerebilir. Bu tür bir insandışılaştırma, insandışılaştırmacıların acımasız eylem ve saldırılarının amacıdır ve insanlara davranılmaması gereken şekillerde davranmayı içermektedir. Bu anlamda “x, y’yi insanlıktan çıkarıyor” dendiğinde, öznel insanlıktan çıkarma durumundan farklı olarak aslında y üzerindeki özellikle zararlı türden etkilere atıfta bulunmaktadır. Pek çok zarar verici davranış ve insanlık dışı eylem sadece bedene

zarar vermeyi değil, ötekinin insanlık onurunu ezmeyi, onu bu hayatı unsura sahip olmayan bir şeye indirgemeyi ve prototipik olarak daha az insan görünmesine neden olacak şekilde aşağılamayı veya küçük düşürmeyi hedeflemektedir.

Stinglhamber ve Demoulin (2023) insandışılaştırmanın failleri ve mağdurların yanı sıra üçüncü bir tarafı daha olduğunu, bu tarafı da insandışılaştırıcı eylemlere tanık olanların veya bu eylemleri gözlemleyenlerin oluşturduğunu belirtmektedir. İnsanlıktan çıkarıcı bir muamele, korku ve suçluluk gibi olumsuz duyguları ortaya çıkardığında, bu muameleyi gözlemleyenler arasında daha sonra meta-insandışılaştırmanın veya kendini insandışılaştırmanın yaşanma olasılığının yüksek olduğu ileri sürülmektedir. Tanıkların mağdurlarla bağlantılı olmaları durumunda muhtemelen baskın duygu olarak korku yaşayacaklardır. Benzer veya eşdeğer insanlık dışı muamelelerin bir sonraki kurbanı olma korkusu bu nedenle öncelik kazanacak ve gözlemcide meta-insandışılaştırmaya yol açacaktır. Tanıklar korkunun yanı sıra suçluluk duygusu da yaşayabilirler. Kötü muameleye tepki göstermediği, suçun gerçekleşmesine izin verdiği ve bunun sonucunda da faille suç ortaklığı yapmakla suçlandığı için kendini suçlu hissedebilir. Bu durumda mağdurla ilişkili olan kimliği yavaş yavaş failin kimliğine kayabilir ve bu da kendini insanlıktan çıkarma riskinin artmasına neden olabilir.

Tanıkların faillerle bağ kurması tanıklarda suçluluk duygusu doğurmaktadır. Yaşanan suçluluk duygusunun temelinde, tanık olunan kötü muameleye karşı çıkmamak ya da sadece faille aynı özellikleri paylaşmak yatabilir. Ayrıca korku duygusu da ortaya çıkabilir. Gelecekte fail rolüne zorlanmaktan veya insandışılaştırılan mağdurların yanında yer almaktan korkabilirler. Korku, gözlemcinin faille olan bağı zayıflatıp mağdurla bağ kurmasına yol açabilir. Mağdurla kurulan bağ ise tanıklarda daha büyük bir meta-insandışılaştırma riskine neden olabilir (Stinglhamber ve Demoulin, 2023).

İnsandışılaştıran ve insandışılaştırılan gruplar arasındaki temasın artırılması insandışılaştırmanın üstesinden gelmenin bir yolu olabilir (Kteily ve Landry, 2022: 229). İnsandışılaştırmayı azaltmanın ikinci yolu, ortak veya üst bir kimliği teşvik ederek farklı alt grupların benzerliklerini ve ortak kaderlerini vurgulamak ve alt gruplar arasındaki sınırların önemini azaltmaktır. Yine aynı amaçla, dış grubu olumlu davranışlarla ve (grubun insandışılaştırıldığı kategoriden farklı) birden fazla kategoriyle ilişkilendirmek de önerilebilir.

Sonuç

İnsandışılaştırma olgusuna ilişkin bu literatür taraması, kavramın çok yönlü doğası ve toplumun çeşitli gruplarına yönelik yaygın varlığı hakkında bir farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Bireyler ve gruplar arası etkileşimlerde, kurumsal uygulamalarda, medyada ve sosyal medyada gözlemlenen insandışılaştırıcı tutum ve davranışların sonuçları derindir. İnsandışılaştırma eşitsizlikleri sürdürmekte, çatışmayı teşvik etmekte ve “diğerleri”ne karşı şiddeti meşrulaştırmaktadır.

İnsandışılaştırmanın ne olduğunu ve günlük yaşam pratiklerine nasıl nüfuz ettiğini anlamak, önlenmesini veya zayıflatılmasını sağlayabilir. Ayrıca empati, eğitim ve eleştirel farkındalık da insandışılaştırıcı zihin ve davranışlarla mücadele etmek için kullanılabilir.

Sosyal yaşama ilişkin katkılarının yanı sıra insandışılaştırmaya ilişkin teoriler, bilişsel ve duygusal açıdan insanı ve insanın psikolojik süreçlerini kısmen ele almaktadır. Bu noktada insandışılaştırmanın ağırlıklı olarak sosyolojik bir kavram olarak ele alınmasının etkisi olabilir. Toplumsal gruplar arasındaki güç dinamikleri ve tarihsel adaletsizlikler, insandışılaştırmanın yaşanması için sosyal, kültürel ve tarihsel zemini hazırlamaktadır. Ancak insandışılaştırmanın faillerinin nihayetinde birer insan oluşu, konunun insanın çok yönlü doğası ile birlikte daha derinlemesine incelenmesini gerektirmektedir. Hatta sadece psikoloji değil, antropoloji ve sinirbilimden elde edilecek daha fazla bilginin birleştirilmesi de insandışılaştırma olgusuna ilişkin daha kapsamlı bir anlayış sağlayabilecektir. Dolayısıyla multidisipliner ve bütünleştirici bir bakış açısı, insandışılaştırmayı çözümlmek için gereklidir. Bu çözümlme, politika yapıcılar veya uygulayıcılar için etkili müdahale mekanizmalarının geliştirilmesini ve insandışılaştırıcı pratiklerle mücadele etmek için bireysel ve toplumsal ahlaki sorumlulukların hatırlatılmasını sağlayabilir.

İnsandışılaştırma teorileri incelendiğinde, rahatsız edici bir durum, bazı insandışılaştırma teorilerinin insan deneyimlerine odaklanarak antroposentrik olmasıdır. Bu perspektif, insanların deneyimlerini ve acılarını diğer türlerin üzerinde tutarken insanları diğer türlerin üzerinde konumlandırarak hiyerarşik bir görüşü benimsemekte ve türlerin ayrımcılığını pekiştirmektedir. İnsandışılaştırmada türcü bir ahlaki yaklaşım, hayvanları insanlardan daha aşağıda görme uygulamalarını haklı çıkaran toplumsal normların oluşmasına ve benimsenmesine aracılık etmektedir. İnsandışılaştırma teorilerinin altındaki normatif varsayımlar, insanı ahlaki bir hiyerarşinin en üstüne yerleştirmektedir. Bu varsayımlar, doğası gereği türcü olup, insan çıkarlarının her zaman diğer türlerin çıkarlarından üstün olduğu fikrinin köklerini güçlendirmektedir. Türcü bir ayrımcılığın üstesinden gelebilmek için insandışılaştırma teorilerinin tüm baskı biçimlerinin birbirine bağlılığını dikkate alan daha kapsayıcı yaklaşımlar benimsemesi önerilebilir.

Extended Summary

This study focuses on the phenomenon of dehumanization, which has been linked to wars, genocides, and other acts of cruelty such as torture, murder, rape, slavery and human trafficking are examples of the dehumanization throughout human history. The scarcity of studies on the concept in the Turkish scientific literature is the basis for this study. The objective of this in-depth literature review study on dehumanization is to raise awareness about dehumanizing actions that are frequently encountered in daily life but that people are not very aware of. The increasing division between 'us' and 'others' in our society leads to the observation of dehumanizing acts among different segments of society. It is important to avoid

such acts and promote a more inclusive society. The issue at hand is not solely the rise in dehumanizing actions, but also the manner in which these actions promote, normalize, and validate various forms of violence.

Various definitions of dehumanization have been discussed by sociologists and social psychologists. The concept was initially referred to as *infracumanization* by Leyens, and later categorized in Haslam's theory.

According to the theory of *infracumanization*, there is a hierarchical relationship between individuals that is created by differences in secondary emotions, cognition, and morality. Primary emotions, such as sadness, fear, and happiness, are considered more basic, while secondary emotions, such as pride, regret, and compassion, are more complex and less easily observable, as they are linked to moral considerations. *Infracumanization* is often based on secondary emotions, which can be used as a criterion between parties.

Another theory on dehumanization is Haslam's dual categorization which is based on two main pillars: unique human characteristics and human nature. These premises give rise to two types of dehumanization: *animalistic dehumanization* and *mechanistic dehumanization*. The denial of uniquely human characteristics leads to *animalistic dehumanization*, while the denial of human nature leads to *mechanistic dehumanization*. While it was once believed that dehumanizing features were only used to justify extreme acts of violence, such as war and genocide, social psychologists now recognize that they can also be present in everyday practices.

Dehumanization leads to the deprivation of people of their humanity and is observed at different levels, both between groups and individuals, and in individuals' self-perceptions. The source, target and direction of dehumanization have given rise to different types such as *other-dehumanization*, *meta-dehumanization* and *self-dehumanization*. *Other-dehumanization* refers to the perception and/or treatment of other individuals or out-groups as less human than the individual or their own in-group. *Meta-dehumanization* is the belief of an individual or a group that other individuals or groups perceive them in an inhuman way. *Self-dehumanization* appears when a person or group perceives themselves or their group as lacking basic human characteristics.

Dehumanization leads to discrimination, triggers moral exclusion, and legitimizes and fuels violence. In practice, dehumanization can be applied unconsciously or blatantly. Dehumanizing actions can be reductive or non-reductive or they can be classified as objective or subjective.

One of the phenomena that makes dehumanization possible is the objectification of people. Unequal treatment of people, behaviors that make people feel worthless and disrespectful lead to objectification. Treating the individual as an object, excluding, exploiting or betraying the individual are among dehumanizing daily life practices.

Fiske's Stereotype Content Model suggests a number of findings about which individuals and social groups are dehumanized by examining the neural

networks in humans. The two dimensions of the model, which provides a 2x2 matrix, are warmth and competence. The model addresses which social groups are dehumanized at different dimension levels. Women can be dehumanized as a result of sexist objectification. People with disabilities, the elderly, workers and students who are heavily exposed to technology, athletes who are being perfected, migrants, refugees, members of a lower social class or employees of an organization can be victims of dehumanizing acts.

Perpetrators of dehumanization are individuals with narcissistic, psychopathic, and socially detached personality traits who tend to experience high levels of disgust in response to contact with strangers. Ideologically, right-wing authoritarianism is an ideology that mediates the relationship between the personality traits of the perpetrators and their prejudices towards the victims. In addition, the social dominance theory, which argues that there are hierarchical differences between human societies and that conflicts will occur between these stratified groups, also prepares an ideological basis that facilitates dehumanization. In terms of attitudes, it can be stated that the tendency to dehumanize increases in individuals who have a generally hostile attitude towards attitude objects.

It is important to note that dehumanization can involve not only victims and perpetrators, but also witnesses who may experience fear, guilt, or even closeness to either party. Additionally, witnesses may also experience meta-dehumanization or self-dehumanization over time.

Beyan

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarın beyan edeceği herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Alikılıç, Ö., Gökaliçler, E. ve Alikılıç, İ. (2021) “Nefret Söylemi Üzerinden Ötekileştirme: Twitter’da Mültecilere Yönelik Nefret Tipolojisi Analizi”, **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, (36), 501-520. <https://doi.org/10.31123/akil.989074>
- Bar-Tal D. (1989) “Delegitimization: The Extreme Case of Stereotyping”, D. Bar-Tal, C. Grauman, A. Kruglanski ve W. Stroebe (Ed.) **Stereotyping and Prejudice: Changing Conceptions** içinde, New York: Springer, 169-88.
- Bar-Tal, D. ve Hammack, P. L. (2012) “Conflict, Delegitimization, and Violence”, L. Tropp (Ed.) **Oxford Handbook of Intergroup Conflict** içinde, New York: Oxford University Press, 29-52.
- Bastian, B. ve Crimston, D. (2014) “Self-dehumanization”, **TPM: Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology**, 21(3), 241-250. <https://doi.org/10.4473/TPM21.3.1>
- Bastian, B. ve Haslam, N. (2010). “Excluded from Humanity: Ostracism and Dehumanization”, **Journal of Experimental Social Psychology**, 46(1), 107-113. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.06.022>
- Bastian, B. ve Haslam, N. (2011) “Experiencing Dehumanization: Cognitive and Emotional Effects of Everyday Dehumanization”, **Basic and Applied Social Psychology**, 33(4), 295-303. <https://doi.org/10.1080/01973533.2011.614132>
- Bastian, B., Denson, T. F. ve Haslam, N. (2013a) “The Roles of Dehumanization and Moral Outrage in Retributive Justice”, **PloS One**, 8(4), e61842. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0061842>
- Bastian, B., Jetten, J. ve Radke, H. R. (2012) “Cyber-dehumanization: Violent Video Game Play Diminishes Our Humanity”, **Journal of Experimental Social Psychology**, 48(2), 486-491. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.10.009>
- Bastian, B., Jetten, J., Chen, H., Radke, H. R., Harding, J. F. ve Fasoli, F. (2013b) “Losing Our Humanity: The Self-dehumanizing Consequences of Social Ostracism”, **Personality and Social Psychology Bulletin**, 39(2), 156-169. <https://doi.org/10.1177/0146167212471205>
- Baudrillard, J. ve Maclean, M. (1985) “The Masses: The Implosion of the Social in the Media”, **New Literary History**, 16(3), 577-589. <https://doi.org/10.2307/468841>
- Bernard, P., Gervais, S. J., Allen, J., Campomizzi, S. ve Klein, O. (2012) “Integrating Sexual Objectification with Object versus Person Recognition: The Sexualized-body-inversion Hypothesis”, **Psychological Science**, 23(5), 469-471. <https://doi.org/10.1177/0956797611434748>
- Bustillos, A., Demoulin, S., Rodríguez, L. L., Vázquez, A. ve Zlobina, A. (2023) “Approaching Dehumanizing Interactions: Joint Consideration of Other-, Meta-, and Self-dehumanization”, **Current Opinion in Behavioral Sciences**, 49, 101233. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2022.101233>

- Capozza, D., Andrighetto, L., Di Bernardo, G. A. ve Falvo, R. (2012) "Does Status Affect Intergroup Perceptions of Humanity?", **Group Processes & Intergroup Relations**, 15(3), 363-377.
<https://doi.org/10.1177/1368430211426733>
- Capozza, D., Boccato, G., Andrighetto, L. ve Falvo, R. (2009) "Categorization of Ambiguous Human/Ape Faces: Protection of Ingroup but not Outgroup Humanity", **Group Processes & Intergroup Relations**, 12(6), 777-787.
<https://doi.org/10.1177/1368430209344868>
- Coşkun, A. (2014) "Sağlık Hizmetleri Sektöründe Ahlaki Bir Sorun Olarak İnsandışılaştırma", **İş Ahlakı Dergisi**, 7(2), 9-51.
<https://doi.org/10.12711/tjbe.2014.7.2.0160>
- de Beauvoir, S. (2020) **İkinci Cinsiyet 1. Cilt: Olgular ve Efsaneler**. (Çev. G. Acar Savran), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Delgado, N., Rodríguez-Pérez, A., Vaes, J., Leyens, J. P. ve Betancor, V. (2009) "Priming Effects of Violence on Infrahumanization", **Group Processes & Intergroup Relations**, 12(6), 699-714.
<https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2023.101258>
- Demoulin, S., Cortes, B. P., Viki, T. G., Rodriguez, A. P., Rodriguez, R. T., Paladino, M. P. ve Leyens, J. P. (2009) "The Role of In-group Identification in Infra-humanization", **International Journal of Psychology**, 44(1), 4-11.
<https://doi.org/10.1080/00207590802057654>
- Demoulin, S., Leyens, J. P., Paladino, M. P., Rodriguez-Torres, R., Rodriguez-Perez, A. ve Dovidio, J. (2004) "Dimensions of "Uniquely" and "Non-uniquely" Human Emotions", **Cognition and Emotion**, 18(1), 71-96.
<https://doi.org/10.1080/02699930244000444>
- Demoulin, S., Murağe, P. ve Stinglhamber, F. (2021a) "Exploring Metadehumanization and Self-dehumanization from a Target Perspective", M. Kronfeldner (Ed.) **The Routledge Handbook of Dehumanization** içinde, New York: Routledge, 260-274.
- Demoulin, S., Nguyen, N., Chevallereau, T., Fontesse, S., Bastart, J., Stinglhamber, F. ve Murağe, P. (2021b) "Examining the Role of Fundamental Psychological Needs in the Development of Metadehumanization: A Multi-population Approach", **British Journal of Social Psychology**, 60(1), 196-221.
<https://doi.org/10.1111/bjso.12380>
- Dover, M. A. (2016) "The Moment of Microaggression: The Experience of Acts of Oppression, Dehumanization, and Exploitation", **Journal of Human Behavior in the Social Environment**, 26(7-8), 575-586.
<http://dx.doi.org/10.1080/10911359.2016.1237920>
- Dworkin, A. (2000) "Against the Male Flood: Censorship, Pornography, and Equality", D. Cornell (Ed.) **Oxford Readings in Feminism: Feminism and Pornography**, Oxford: Oxford University Press, 19-44.

- Fiske, A. P. (1991) **Structures of Social Life: The Four Elementary Forms of Human Relations: Communal Sharing, Authority Ranking, Equality Matching, Market Pricing**. New York: Free Press.
- Fiske, S. T. (2021) “How Status and Interdependence Explain Different Forms of Dehumanization”, M. Kronfeldner (Ed) **The Routledge Handbook of Dehumanization** içinde, New York: Routledge, 245-259.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P. ve Xu, J. (2002) “A Model of (Often Mixed) Stereotype Content: Competence and Warmth Respectively Follow from Perceived Status and Competition”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 82(6), 878-902. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.878>
- Fontesse, S., Demoulin, S., Stinglhamber, F. ve Maurice, P. (2019) “Dehumanization of Psychiatric Patients: Experimental and Clinical Implications in Severe Alcohol-use Disorders”, **Addictive Behaviors**, 89, 216-223. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2018.08.041>
- Fredrickson, B. L. ve Roberts, T. A. (1997) “Objectification Theory: Toward Understanding Women’s Lived Experiences and Mental Health Risks”, **Psychology of Women Quarterly**, 21(2), 173-206. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1997.tb00108.x>
- Frick, M. L. (2021) “Dehumanization and Human Rights”, M. Kronfeldner (Ed.) **The Routledge Handbook of Dehumanization** içinde, New York: Routledge, 187-200.
- Golossenko, A., Palumbo, H., Mathai, M. ve Tran, H. A. (2023) “Am I Being Dehumanized? Development and Validation of the Experience of Dehumanization Measurement”, **British Journal of Social Psychology**, 62(3), 1285-1329. <https://doi.org/10.1111/bjso.12633>
- Gosling, S. D. (2001) “From Mice to Men: What Can We Learn about Personality from Animal Research?”, **Psychological Bulletin**, 127(1), 45-86. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.1.45>
- Harris, L. T. (2017) **Invisible Mind: Flexible Social Cognition and Dehumanization**. Cambridge: MIT Press.
- Harris, L. T. ve Fiske, S. T. (2006) “Dehumanizing the Lowest of the Low: Neuroimaging Responses to Extreme Out-groups”, **Psychological Science**, 17(10), 847-853. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01793.x>
- Harris, L. T. ve Fiske, S. T. (2011) “Dehumanized Perception: A Psychological Means to Facilitate Atrocities, Torture, and Genocide?”, **Zeitschrift für Psychologie**, 219(3), 175-178. <https://doi.org/10.1027/2151-2604/a000065>
- Haslam, N. (2006) “Dehumanization: An Integrative Review”, **Personality and Social Psychology Review**, 10(3), 252-264. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4
- Haslam, N. (2021) “The Social Psychology of Dehumanization”, M. Kronfeldner (Ed) **The Routledge Handbook of Dehumanization** içinde, New York: Routledge, 127-144.

- Haslam, N. (2022) “Dehumanization and the Lack of Social Connection”, **Current Opinion in Psychology**, 43, 312-316. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.08.013>
- Haslam, N. ve Loughnan, S. (2014) “Dehumanization and Infrahumanization”, **Annual Review of Psychology**, 65, 399-423. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115045>
- Haslam, N., Bain, P., Douge, L., Lee, M. ve Bastian, B. (2005) “More Human than You: Attributing Humanness to Self and Others”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 89(6), 937-950. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.89.6.937>
- Haslam, N., Bastian, B. ve Bissett, M. (2004) “Essentialist Beliefs about Personality and Their Implications”, **Personality and Social Psychology Bulletin**, 30(12), 1661-1673. <https://doi.org/10.1177/0146167204271182>
- Haslam, N., Loughnan, S. ve Holland, E. (2013) “The Psychology of Humanness”, S. J. Gervais (Ed.) **Objectification and (De)humanization** içinde, New York: Springer, 25-51.
- Haslam, N., Loughnan, S., Kashima, Y. ve Bain, P. (2008) “Attributing and Denying Humanness to Others”, **European Review of Social Psychology**, 19(1), 55-85. <https://doi.org/10.1080/10463280801981645>
- Haslam, N., Loughnan, S., Reynolds, C. ve Wilson, S. (2007) “Dehumanization: A New Perspective”, **Social and Personality Psychology Compass**, 1(1), 409-422. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00030.x>
- Heflick, N. A. ve Goldenberg, J. L. (2009) “Objectifying Sarah Palin: Evidence that Objectification Causes Women to Be Perceived as Less Competent and Less Fully Human”, **Journal of Experimental Social Psychology**, 45(3), 598-601. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.02.008>
- Heflick, N. A., Goldenberg, J. L., Cooper, D. P. ve Puvia, E. (2011) “From Women to Objects: Appearance Focus, Target Gender, and Perceptions of Warmth, Morality and Competence”, **Journal of Experimental Social Psychology**, 47(3), 572-581. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.12.020>
- Heinämaa, S. ve Jardine, J. (2021) “Objectification, Inferiorization, and Projection in Phenomenological Research on Dehumanization”, M. Kronfeldner (Ed.) **The Routledge Handbook of Dehumanization** içinde, New York: Routledge, 309-325.
- Holtz, P. ve Wagner, W. (2011) “Dehumanization, Infrahumanization, and Naturalization”, **The Encyclopedia of Peace Psychology**. Oxford: Blackwell Publishing. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9780470672532.wbpepp079>
- Jack, A. I., Dawson, A. J. ve Norr, M. E. (2013) “Seeing Human: Distinct and Overlapping Neural Signatures Associated with Two Forms of Dehumanization”, **NeuroImage**, 79, 313-328. <http://dx.doi.org/10.1016/j.neuroimage.2013.04.109>

- Jenkins, T. A., Robison, M. ve Joiner, T. E. (2023) “Dehumanization and Mental Health: Clinical Implications and Future Directions”, **Current Opinion in Behavioral Sciences**, 50, 101257. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2023.101257>
- Kelman, H. C. (1973) “Violence without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimizers”, **Journal of Social Issues**, 29(4), 25-61. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1973.tb00102.x>
- Kelman, H. C. (1976) “Violence without Restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimizers”, G. M. Kren ve L. H. Rappoport (Ed.) **Varieties of Psychohistory** içinde, New York: Springer, 282-314.
- Kteily, N. S. ve Landry, A. P. (2022) “Dehumanization: Trends, Insights, and Challenges”, **Trends in Cognitive Sciences**, 26(3), 222-240. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.12.003>
- Kteily, N., Hodson, G. ve Bruneau, E. (2016) “They See Us as Less than Human: Metadehumanization Predicts Intergroup Conflict via Reciprocal Dehumanization”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 110(3), 343-370. <https://doi.org/10.1037/pspa0000044>
- Lammers, J. ve Stapel, D. A. (2011) “Power Increases Dehumanization”, **Group Processes & Intergroup Relations**, 14(1), 113-126. <https://doi.org/10.1177/1368430210370042>
- Langton, R. (2009) **Sexual Solipsism: Philosophical Essays on Pornography and Objectification**. Oxford: Oxford University Press.
- Leyens, J. P., Demoulin, S., Vaes, J., Gaunt, R. ve Paladino, M. P. (2007) “Infra-humanization: The Wall of Group Differences”, **Social Issues and Policy Review**, 1(1), 139-172. <https://doi.org/10.1111/j.1751-2409.2007.00006.x>
- Leyens, J. P., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R., Gaunt, R., Paladino, M. P., Vaes, J. ve Demoulin, S. (2001) “Psychological Essentialism and the Differential Attribution of Uniquely Human Emotions to Ingroups and Outgroups”, **European Journal of Social Psychology**, 31(4), 395-411. <https://doi.org/10.1002/ejsp.50>
- Lopez, J. M., Woolley, K. ve McGill, A. L. (2021) “A Preference for Preference: Lack of Subjective Preference Evokes Dehumanization”, **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 164, 52-67. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2021.01.002>
- Loughnan, S. ve Haslam, N. (2007) “Animals and Androids: Implicit Associations between Social Categories and Nonhumans”, **Psychological Science**, 18(2), 116-121. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01858.x>

- Loughnan, S., Haslam, N. ve Kashima, Y. (2009) "Understanding the Relationship between Attribute-based and Metaphor-based Dehumanization", **Group Processes & Intergroup Relations**, 12(6), 747-762. <https://doi.org/10.1177/1368430209347726>
- Loughnan, S., Haslam, N., Murnane, T., Vaes, J., Reynolds, C. ve Suitner, C. (2010) "Objectification Leads to Depersonalization: The Denial of Mind and Moral Concern to Objectified Others", **European Journal of Social Psychology**, 40(5), 709-717. <https://doi.org/10.1002/ejsp.755>
- Loughnan, S., Haslam, N., Sutton, R. M. ve Spencer, B. (2014) "Dehumanization and Social Class: Animality in the Stereotypes of "White Trash," "Chavs," and "Bogans"", **Social Psychology**, 45(1), 54-61. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000159>
- MacInnis, C. C. ve Hodson, G. (2012) "Intergroup Bias toward "Group X": Evidence of Prejudice, Dehumanization, Avoidance, and Discrimination against Asexuals", **Group Processes & Intergroup Relations**, 15(6), 725-743. <https://doi.org/10.1177/1368430212442419>
- Martinez, A. G., Piff, P. K., Mendoza-Denton, R. ve Hinshaw, S. P. (2011) "The Power of a Label: Mental Illness Diagnoses, Ascribed Humanity, and Social Rejection", **Journal of Social and Clinical Psychology**, 30(1), 1-23. <https://doi.org/10.1521/jscp.2011.30.1.1>
- Martínez, R., Rodríguez-Bailón, R. ve Moya, M. (2012) "Are They Animals or Machines? Measuring Dehumanization", **The Spanish Journal of Psychology**, 15(3), 1110-1122. https://doi.org/10.5209/rev_SJOP.2012.v15.n3.39401
- Maynard, J. L. ve Luft, A. (2023) "Humanizing Dehumanization Research", **Current Research in Ecological and Social Psychology**, 4, 100102. <https://doi.org/10.1016/j.cresp.2023.100102>
- Mikkola, M. (2011) "Dehumanization", T. Brooks (Ed.) **New Waves in Ethics** içinde New York: Palgrave Macmillan, 128-149.
- Mikkola, M. (2016) **The Wrong of Injustice: Dehumanization and Its Role in Feminist Philosophy**, New York: Oxford University Press.
- Mikkola, M. (2021) "Why Dehumanization is Distinct from Objectification", M. Kronfeldner (Ed.) **The Routledge Handbook of Dehumanization** içinde, New York: Routledge, 326-340.
- Moradi, B. (2013) "Discrimination, Objectification, and Dehumanization: Toward a Pantheoretical Framework", S. J. Gervais (Ed.) **Objectification and (De)humanization** içinde, New York: Springer, 153-181.
- Nussbaum, M. C. (1995) "Objectification", **Philosophy & Public Affairs**, 24(4), 249-291.
- Nussbaum, M. C. (2004) **Hiding from Humanity: Disgust, Shame, and the Law**, New Jersey: Princeton University Press.

- Opotow, S. (1990) "Moral Exclusion and Injustice: An Introduction", **Journal of Social Issues**, 46(1), 1-20. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00268.x>
- Opotow, S., Gerson, J. ve Woodside, S. (2005) "From Moral Exclusion to Moral Inclusion: Theory for Teaching Peace", **Theory into Practice**, 44(4), 303-318. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4404_4
- Rector, J. M. (2014) **The Objectification Spectrum: Understanding and Transcending Our Diminishment and Dehumanization of Others**, New York: Oxford University Press.
- Rodríguez-Pérez, A. ve Betancor, V. (2023) "Infrahumanization: A Restrospective on 20 Years of Empirical Research", **Current Opinion in Behavioral Sciences**, 50, 101258. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2023.101258>
- Ruttan, R. L. ve Lucas, B. J. (2018) "Cogs in the Machine: The Prioritization of Money and self-dehumanization", **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 149, 47-58. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2018.08.007>
- Savage, R. (2013) "Modern Genocidal Dehumanization: A New Model", **Patterns of Prejudice**, 47(2), 139-161. <https://doi.org/10.1080/0031322x.2012.754575>
- Schroeder, J. ve Epley, N. (2020) "Demeneaning: Dehumanizing Others by Minimizing the Importance of Their Psychological Needs", **Journal of Personality and Social Psychology**, 119(4), 765-791. <https://doi.org/10.1037/pspa0000199>
- Schwartz, S. ve Struch, N. (1989) "Values, Stereotypes, and Intergroup Antagonism," D. Bar-Tal, C. Grauman, A. Kruglanski ve W. Stroebe (Ed.) **Stereotypes and Prejudice: Changing Conceptions** içinde, New York: Springer, 151-167.
- Smith, D. L. (2016) "Paradoxes of Dehumanization", **Social Theory and Practice**, 42(2), 416-443. <https://doi.org/10.5840/soctheorpract201642222>
- Smith, D. L. (2021) **Making Monsters: The Uncanny Power of Dehumanization**, Massachusetts: Harvard University Press.
- Staub, E. (1989) **The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence**, New York: Cambridge University Press.
- Stinglhamber, F. ve Demoulin, S. (2023) "Enlarging the Victim's Perspective on Dehumanization", **Current Opinion in Behavioral Sciences**, 50, 101248. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2023.101248>
- Taşdelen, B. (2020) "Twitter'da Suriyeli Mültecilere Karşı Çevrimiçi Nefret Söylemi: #suriyelileriistemiyoruz", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(2), 562-575. <https://doi.org/10.36362/gumus.706944>
- Tausen, B. M., Lee, J. H., Dischinger, A. S. ve Dennis, I. A. (2023) "When Dehumanization Does (and Does Not) Matter: Exploring the Relationship between Social Justice Motivations, Avoidant Behaviors, and Intentions to Help Individuals Experiencing Homelessness", **Journal of Applied Social Psychology**, 53(9), 835-849. <https://doi.org/10.1111/jasp.12971>

- Vaes, J. ve Muratore, M. (2013) “Defensive Dehumanization in the Medical Practice: A Cross-sectional Study from a Health Care Worker's Perspective”, **British Journal of Social Psychology**, 52(1), 180-190. <https://doi.org/10.1111/bjso.12008>
- Vaes, J., Paladino, M. P. ve Puvia, E. (2011) “Are Sexualized Females Complete Human Beings? Why Men and Women Dehumanize Sexually Objectified Women”, **European Journal of Social Psychology**, 41(6), 774-785. <https://doi.org/10.1002/ejsp.824>
- Viki, G. T., Fullerton, I., Raggett, H., Tait, F. ve Wiltshire, S. (2012) “The Role of Dehumanization in Attitudes toward the Social Exclusion and Rehabilitation of Sex Offenders”, **Journal of Applied Social Psychology**, 42(10), 2349-2367. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2012.00944.x>
- Wackerhausen, A. C. (2023) “Dehumanization Clarified: What Are We Talking about, When We Talk about Dehumanization?”, **Social Theory & Practice**, 49(3), 543-577. <https://doi.org/10.5840/soctheorpract20211022143>
- Waytz, A. ve Epley, N. (2012) “Social Connection Enables Dehumanization”, **Journal of Experimental Social Psychology**, 48(1), 70-76. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.07.012>
- Yang, W., Jin, S., He, S., Fan, Q. ve Zhu, Y. (2015) “The Impact of Power on Humanity: Selfdehumanization in Powerlessness”, **PloS One**, 10, e0125721. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0125721>